

GYÜRKY KATALIN

Testhatársértések

SIRI HUSTVEDT: *AMIT SZERETTEM*; FORD. FARKAS KRISZTINA

„Nagy méretű festmény volt, nagyjából két méter széles és két és fél méter magas, egy fiatal, földön fekvő nőt ábrázolt egy üres szobában. A könyökére támaszkodott, és valamit nézett a festmény keretén túl. [...] Körülbelül egy percbe telt, amíg megértettem, hogy valójában három személy van a képen. Észrevettem, hogy jobbra hátul, a vászon sötét oldalán, egy nő lép ki a képből. A kereten belül csak a lába volt látható bokától felfelé, ám a papucscipőt, amit viselt, kínos gonddal dolgozták ki; miután felfedeztem, folyton visszatért rá a tekintetem. A láthatatlan nő éppen olyan fontossá vált, mint az, amelyik uralta a vásznat. A harmadik személy csupán egy árnyék volt. Egy pillanatra a saját árnyékomnak hittem, de aztán rájöttem, hogy a művész festette a képbe. [...] Elolvastam a kicsiny, géppel írott kártyát a festmény jobb oldalán: William Wechsler: *Önarckép*. Először azt hittem, hogy a festő tréfál, de aztán meggondoltam magam. Lehetséges, hogy a férfinév mellett álló cím az alkotó nőies részére utal, vagy talán valamifajta hármas énré? Talán a két nő és a szemlélő burkolt narratívája közvetlenül a művészről szól?” (10.) – ezzel a mind az azt szemlélő művészettörténész professzort, Leo Hertzberget, mind a befogadót megdöbbenítő Wechsler-műalkotással kezdődik az eddig hat regényt, egy verseskötetet, két esszégyűjteményt és számos ismeretterjesztő művet magáénak tudó, de magyar nyelven most először olvasható amerikai író, Siri Hustvedt *Amit szerettem* című regénye. A festmény aprólékos leírására, s ennek a szövegrésznek talán a szokásosnál hosszabb citálására, úgy vélem, azért van szükség, mert a művészettörténész rá vonatkozó kérdései indítják útjára azt a közel ötszáz oldalas memoárt, amelynek Hertzberg professzor az egyes szám első személyű elbeszélője, s amely főleg a képen látható három személy – William Wechsler s két felesége: Violet és Lucille – rövid időn belül Leóra is nagy hatást gyakorló, őt is érintő kapcsolatrendszeréről, egymáshoz fűződő bonyolult viszonyáról szól.

Leo kérdései között ott szerepel az az opció, amely a képen szereplő három személy különös korrelációjának a magát képezi. „A férfinév mellett álló cím az alkotó nőies részére utal, vagy talán valamifajta hármas énré” – e felvetésnél az olvasóban felöltik az európai kultúrtörténetben Platón *Lakomája* óta közismert és különböző művészeti ágak alkotásainak témájaként vissza-visszatérő androgün-mítosz. Leo mint művészettörténész természetesen tisztában van a harmadik nemet képviselő, a női és férfi tulajdonságokat egyszerre, együttesen magukon hordozó gömb alakú teremtményekről szóló tannal, s burkoltan utal is erre a rövid időn belül személyesen is megismert festővel folytatott beszélgetés során, amikor a festmény címéről, az *Önarcképről* diskurálnak: „– Azt hiszem, nem sok férfi festené meg a portréját nőként. Maga kölcsönvette a lányt, hogy megmutassa önmagát.” (24.)

A beszélgetés során kiderül, hogy a képen fekvő lány nem más, mint Violet Blom, akit a festő ekkor a modelljeként definiál, s aki ekkor épp posztgraduális

képzésre jár a New York-i Egyetemre. Történelmet tanul, és a hisztéria századfordulós franciaországi történetéről ír. Nem csak gyönyörű, hanem „kivételesen okos” (23.) is, s bár Williamnek, akit innentől kezdve Leo csak Billnek szólít, van ugyan felesége, de nem tehet róla, „valami mindig visszavonzza” (24.) a lányhoz. Ebből a vonzásból/vonzódásból pedig az idők során nem csupán a fent ismertetett s hamarosan Leo tulajdonát képező festmény, hanem egy hatrészes *Ónarckép*-sorozat születik, amelynek ugyan mindegyik része Violetet ábrázolja, de a testsúlya a képeken valamiért folyamatosan változik: hol kövér, hol normál súlyú, hol pedig csontsovány, mint a sorozat záróakkordján.

Az androgün-mítosz tartalmával tisztában levő művészettörténész – a kettévágott lény két felének újraegyesülésére vonatkozó vágyának tudatában – Violetet megpillantva, s erotikus kisugárzásáról meggyőződve, plusz az *Ónarckép*et mint címet figyelembe véve nem véletlenül adja a *Többszörös én* címet annak a kiállításmegnyitóra készült szövegnek, amelynek megírására maga Bill kéri fel, s amelynek a konklúziója a következő: „Számos nagy festő ábrázolt nőket olyan képeken, amelyek megmozgatják a képzeletet – Giorgione, Rubens, Vermeer, Manet –, de a legjobb tudomásom szerint egyetlen férfi festő sem közölte a nézővel, hogy az ábrázolt nő ő maga lenne.” (37.)

A Bill és Violet közötti kapcsolat megfejtését azonban árnyalja, hogy a képen ott van az a bizonyos harmadik személy, az a másik nőalak is. Arra, hogy ő kicsoda, már nem Leo, hanem irodalomtörténész felesége, Erica jön rá akkor, amikor Bill egy közös vacsora keretében bemutatja nekik a képsorozat készültének idején feleségként vele élő Lucille-t. Erica finom, nüanszokra is érzékeny lényéről tanúsodik, hogy Lucille cipőjét meglátva döbben rá az összefüggésekre, s ezt azonnal közli is Leóval: „– Észrevetted, hogy Lucille-nek papucscipő volt a lábán? / – Miről beszélsz? / – Lucille-en az a cipő volt, ami a festményünkön. Ő az a nő, aki kísétál a képből. / Ericára néztem, emésztettem a szavait. / – Azt hiszem, nem néztem a lábát.” (28.) S Erica az, aki a két nő és Bill életének és sorsának mélyebb összefüggéseire is képes rávilágítani: „– Nem emlékeztet téged az a cipő valamire, Leo? És ott az a másik nő. Akárhányszor csak felnéztem, őt láttam – azt a sovány lányt, aki a saját bugyiját nézi egy kicsit mohón és izgatottan. Olyan élettelinek látszott, hogy úgy éreztem, neki is teríteni kellett volna az asztalnál.” (28–29.)

Ericának ez az utolsó mondata megerősíti Bill és Violet androgün-mivoltát: hisz jelenleg ugyan a nő nincs jelen Bill életében, még a kiállítás megnyitása előtt jobbnak látja távozni, de *A lakomában* kifejtett egymásra éhezés, egymás (test)határainak átlépése és ezáltal az újraegyesülés kívánalma folyamatosan ott lebeg közöttük. A „tényleges” feleségnek, Lucille-nek pedig ebben a konstellációban a helyét lehetne ideiglenesnek nevezni, egy olyan asszony helyzetének, aki a kép szerint is csak rövid ideig lehet részese a másik felét másban/másnál kereső festőnek; a szereplők viszonyrendszere azonban ennél az ideiglenességnél jóval árnyaltabb. Pontosabban: nem az ideiglenességen van a hangsúly, hanem Bill két nőhöz fűződő viszonyának jellegén. („A különbség Lucille és Violet között jellem- és nem tudásbeli volt.” 368.) Siri Hustvedt képelemzésre épülő, főhőse szájába adott memoárja ugyanis Lucille személyén keresztül zseniális módon térképezi fel az androgün-mítosszal ellentétes mítosz főszereplőjének, az úgynevezett oldalborda-mítosz asszonyának a sorsát is.

A két mítosz egymást kioltó jellegéről, valamint annak három szereplőjéről: Ádámról, első feleségéről, Lilitről – a sumér démonról, aki a babiloni fogság idején kerül át a zsidó hagyományba – és második arájáról, Éváról Kányádi András *A képzület topográfiaja* című kötetében (Komp-Press Kiadó, 2010) így fogalmaz: „Mózes első könyvében kettős teremtésmítoszt olvashatunk: az első teremtett ember androgün, egyszerre »férfi és nő«, illetve később a nő Éva, akit utólag, Ádám oldalbordájából teremtett az Úr. Ezt az ellentmondást magyarázza meg a tizedik században, Perzsiában keletkezett *Ben Szíra ábécéje* midrás. Lilit, mivel Ádámhoz hasonlóan porból teremtették, az első férfival egyenrangú, és nem hajlandó egyesülni alulra feküdni. Fellázad, az Urat káromolja, majd szárnyra kap, és meg se áll a Vörös-tengerig, ahonnan az angyalok se bírják visszacsábítani. Lilit tehát selejt, a Teremtő nagy baklövése, melyet Éva teremtése tehet jóvá, ám azzal senki sem számol, hogy azontúl féltékenységből az emberiség esküdt ellensége lesz: minden újszülöttet el akar pusztítani, és a férfi magjára vadászik.” (162–163.)

Siri Hustvedt memoárjának szüzséje inentől kezdve a két, egymással ellentétes mítosz tökéletes újraírásaként olvasható – a szereplők között felvázolt viszonyrendszeren keresztül. Hisz azzal, hogy a Bill-lel androgünt alkotó Violet a kiállítás megnyitóját már nem várja meg, megismétli Lilit lázadását: távollétével próbálja önállóságát és a férfival való egyenrangúságát bizonyítani, azaz így kíván bizonyos időre határvonalat húzni Bill és önmaga között. Ám mivel egyértelműen Lilit tulajdonságaival van felruházva, Lilit pompás és csáberővel bíró haját ismétli meg göndörödő barna hajkoronájával, s szexuális kisugárzása a távollétében is hat – a mítoszt ismételve, még ha ideiglenesen is, de át kell adnia a helyét az androgün-vonásoktól mentes, a férfinak alárendelt, hisz az oldalbordájából származó Éva-hasonmásnak, Lucille-nek, aki az órá vonatkozó mítosznak megfelelően nem az érzékiséget, a szenvedélyt és a szexualitást, hanem az anyaságot, a szerénységet és az engedelmisséget képviseli. Ennek megfelelően életet is ad a Bill-lel közös gyermeküknek, Marknak, aki csupán pár hónappal születik később a konstellációt „szemlélő” Leo és Erica fiánál, Matthew-nál.

A két mítosz ellentéte, valamint a kétféle nőhöz fűződő viszony összeegyeztethetlensége miatt Bill folyamatosan oscillál Violet és Lucille között. A festményen ábrázoltaknak megfelelően Lucille ugyan egy idő után a papucscipőjében valóban „távozik a képből”, de a közös gyerek miatt egy életre össze vannak kötve Bill-lel. Violet pedig, a Lucille okozta úrt kihasználva, 1981 júniusától Bill új feleségeként egyfelől maximálisan betölti a látszólag csak egy Lucille-epizód erejéig egymástól elválasztott androgün női felét, másfelől, a mítosz modern újraírásának megfelelően, azt a modern időkre vonatkoztatva önmagát is meg szeretné valósítani, a férfi teljesítményétől semmilyen vonatkozásban sem szeretne „alul maradni”, így egy idő után elkezdi ellenállni az újabb, teljes összeolvadásnak. Ha nem is feltétlenül tudatosan, de az önálló és fontosnak vélt kutatómunkáján keresztül szeretné meghúzni a férfi és a nő közötti, az androgün létüknek és házasságuknak köszönhetően egy időre újra eltűnt határvonalait.

Bill és Violet egymásra gyakorolt óriási hatását, egymást kiegészítő jellegét, s ezáltal androgün „újra-összeolvadását” mutatja, hogy egy ideig Bill művészetének és Violet fent említett kutatásainak a témája egyfelé halad: amíg Bill a képein a test

változását, hol sovány, hol kövér fázisát láttatja, s a *Jancsi és Juliska*-mesét újraértelmező sorozata is az ételről szól: „A *Jancsi és Juliskát* kilenc különálló munkában mesélte el. Az elbeszélés során a figurák és a képek szabályos ütemben növekedtek, de csak az utolsó darabban érték el az embernagyságot. Bill Jancsija és Juliskája éhező gyermekek voltak, egy éhínség áldozatai, akiknek törékeny végtagjai és hatalmas szemei a huszadik századi nyomorúságot dokumentáló fotók százait idézték” (105–106.). S míg a mesében szereplő boszorkány pedig nála kannibál volt, addig Violet a hisztériakutatásról egyre inkább áttér a kóros soványság, vagyis az anorexia, valamint az ezzel ellentétes, túlevésből származó kövérség megfejtésének kísérletére – az ezekben a betegségekben érintett lányok/asszonyok folyamatos interjúztatásán keresztül. Az egy ideig a művészetben és a kutatásban is egymást kiegészítő pár ténykedéséről így Leo joggal állapítja meg: „Nem tudom, vajon Violet lányai találtak-e utat Bill új munkáiiba, vagy Bill egyszerűen csak visszanyúlt egy régi témához, mindenestre, miközben tovább dolgozott az új darabon, észrevettem, hogy az éhség ismét helyet talált a művészetében.” (158.) Csakhogy ekkorra Bill androgün „éhségének” tárgya, Violet már egyre kevésbé tudja elnyomni magában a Lilittől örökölt lázadó természetét. Erről a Leóval folytatott, Giorgione Juditról és Holofernésről szóló reprodukciójáról való beszélgetése tanúskodik elsőként, amikor Violet a két alak viszonyáról így nyilatkozik: „– Judit börtölt, igaz? – Ujjával végigsimított Judit nyúlánk testén. – Mintha összekeveredtek, mintha elvegyültek volna egymásban, nem? Gondolom, erről szól a szex.” (113.)

Ettől kezdve Violet kutatásaiban a keveredés kulcsfogalomává válik, s egyenlő lesz az általa faggatott anorexiás lányok külvilág felől érkező fenyegetettség-érzetével. „– Azok a lányok túlságosan összekeveredtek, ha érted, mire gondolok. Nehezen tudják különválasztani más emberek szükségleteit és vágyait a sajátjaiktól. Egy idő után úgy lázadnak, hogy bezárulnak. Le akarják zárni minden nyílásukat, hogy semmi és senki ne juthasson be. De a keveredés a dolgok rendje. A világ keresztülfolyik rajtunk – az étel, a könyvek, a képek, más emberek.” (114.) Az anorexia tehát Violet szerint a test rendkívüli sebezhetőségének a képzetéről tanúskodik. Annak a testnek, amelynek a határai csődöt mondanak, s amely úgy érzi, képtelen megvédeni magát a másokkal való keveredés ellen. „A huszadik század végének lányai önmagukért, ugyanakkor a szüleik és az ellenséges, határok nélküli világ ellenében éheznek.” (206.)

Am ha a memoár szereplői közötti konstellációkra tekintünk, véleményem szerint Violet anorexiásokkal kapcsolatos nézetrendszer a Bill-lel való androgün-mítosz újraélésére vonatkoztatható állításként is értelmezhető. Az, hogy Violet ilyen mértékben a testhatárok megsértése ellen folytatott küzdelemként tekint az anorexiára, de úgy általában véve az evészavarokra (hisz a túl kövér ember az ő nézete szerint pedig éppen a túl sok hájjával védi magát a határain betüremkedni szándékozókkal szemben), a saját lázadását is jelzi a Bill-lel való túlzott összekeveredésük, határátlépésük ellen. Bill talán erre a lázadásra érez rá akkor, amikor az életben normál testsúllyal rendelkező Violetet a képein hol kövéren, hol pedig csontsoványan ábrázolja, miközben ő maga továbbra is „éhes” androgün-asszonya iránt.

Így tehát Violet a kutatásain keresztül az androgün-lét modern kori megélésének nehézségeit is kifejezi. Az ősi mítosz modern újratelemtésének buktatója leg-

inkább abban rejlik, hogy a felek itt már – szemben az ősi mintákkal – tisztában vannak ennek a létmódnak minden előnyével és összes hátulütőjével is. Tudják, hogy milyen az, amikor két ember között eltűnnek a határok. Violet illetően tisztánlátásáról talán az a nyilatkozata számol be a legképletesebben, amelyet – már Bill sajnálatos halála után – Leónak tesz. Úgy nyilatkozik néhai férjéről, mint aki a legjobb barátja volt, sőt, ennél is több: „Én voltam ő és ő volt én”, de mindehhez rögtön hozzáteszi: „De ezt tudni és megélni két különböző dolog.” (439.)

Főleg akkor nehéz megélni s a modern korban újraélni, ha az idők ugyan megváltoztak, de a kétféle mítosz szereplőinek tulajdonságai az évszázadok alatt ugyanazok maradtak, és ezáltal nem változtak az egymásra gyakorolt hatásuk sem. Így Violet Lilit féltékenységét is egy az egyben megörökli, s az androgün-lét elleni lázadásának másik összetevője éppen az, hogy a vele ellentétes „oldalbordára” folyamatos vetélytársként kell tekintenie. Na nem a nőisége, nem a szexuális kisugárzása vonatkozásában, mert abban – hasonlóan Lilithez – Violet verhetetlen, hanem Lucille anyasága miatt. Violet ugyanis – Lucille-el ellentétben – képtelen teherbe esni, s ez a hiányérzete, ez a „selejtes” mivolta egy idő után mind a Lucille-el, mind pedig a nevelt fiával, Markkal való kapcsolatára rávetül: „Mark néha közli velem – számol be róla szintén Leónak –, hogy »te vagy az igazi anyukám«, aztán két perc múlva feldühödik, és azt mondja: »Te nem vagy az igazi anyukám. Utállak!« Csak annyit tudok, hogy amikor velem vagyok, minden alkalommal ott van Lucille is. Minden játékunkon átgázol. Mindig a hátam mögött suttog, amikor Markkal beszélgetek. Ott van akkor is, amikor rajzolunk. Ott van, amikor az építőkövekkel játszunk. Ott van, amikor megszidom. Ahányszor csak felnézek, ott van.” (117.) A meg nem élt anyaság, a fiú anyjának folyamatosan felette lebegő árnyéka pedig azt eredményezi, hogy bár magának és Leónak is félve, de be kell vallania: „Gyűlölöm Markot. Pedig valamikor szerettem. Persze nem azonnal szerettem meg, de lassan megtanultam szeretni, később pedig gyűlölni, és néha azt kérdezem magamtól, vajon utálnám-e akkor is, ha én szültem volna, ha az én fiam lenne? De a legszörnyűbb kérdés mégiscsak az, hogy mi az, amit szerettem benne?” (439.)

Mert Markban tényleg nem sok minden szerethető akad. A történet ideje alatt fiatal felnőtté cseperedő fiú ugyanis olyan, mintha benne csapott volna össze az apja által megélt kétféle mítosz, s akinek Leo szerint nem abból az anyából kellett volna kibújni, amelyikből kibújt. A művészettörténész erre ismét a festmény alapján döbben rá: „Amikor Bill azt a képet festette, egy Lucille-el közös gyerekekre vágyott. Ezt ő maga mondta nekem. Újra tanulmányozni kezdtem a festményt, és minél tovább néztem, annál erősebbé vált bennem az érzés, hogy Mark is szerepel a vásznon, csak hogy nem a megfelelő asszony testében elrejtőzve.” (368.)

Mark ugyanis, ha az androgün újraegyesülésből fogant volna, talán egy újabb, valódi kétnemű vonásokat mutató serdülő és fiatal felnőtt vált volna belőle. Így viszont, hogy Lucille az anyja, azaz az apja nem a valódi vonzalma tárgyát ejtette annak idején teherbe, Mark csupán „egy beteges ismétlődés foglya” (385.) tud lenni, aki apja révén a kétneműsége némiképp hajaz: például gyakran öltözik nőnek, s elváltoztatott, magas hangon beszél –, de mindezt patológias módon teszi. A nem egyszer a törvény határait is áthágó, „kaméleon” magatartása (amely határsér-

tései ismét az androgün-lét elleni tiltakozásként is felfoghatók), sokkal inkább modern kori skizofréniára, illetve a Violet által szintén kutatott kóros hisztériára utalnak.

Ám ha Mark áldozata a kétféle mítosz összeegyeztethetlenségének, Leo, a mindezt szemlélő és minderről beszámoló Leo még inkább az. Szemlélődése közben ugyanis ő maga is olyannyira belevonódik – s érzelmileg is belebonyolódik, Violet szavaival: belekeveredik – a körülötte zajló történetekbe, hogy bár sok mindent felfog a Bill–Lucille–Violet–Mark-konstellációból, a maga szerepét képtelen értelmezni benne. Pedig ha néhány „elszólását” figyelembe vesszük, könnyen belátható, hogy ő maga is a „mítoszismétlés” foglyává válik.

Ha Leo „felszínes” életére tekintünk, azt látjuk, hogy a felesége, Erica révén az oldalborda-mítoszt újítja meg, különösen azáltal, hogy még fiút is nemz az asszony. A házassága azonban – főleg fiuk korai halála miatt – hamar megromlik. Az oldalbordája távoztával Leo is az androgün-mítosz kellős közepén találja magát, csak hogy egyáltalán nem érti, hol húzódik az ő testének, az ő énjének a határa. Azt férfiként normálisnak tartja, hogy Bill mindkét felesége iránt erős szexuális vágyat érez – Lucille-el egy alkalommal ilyen vonatkozásban át is lépik egymás testhatárait –, de fogalma sincs róla, hogy mindez az androgün-lét egyik „verziójának” az újraélése miatt történik vele, s mindennek valójában a Billhez való vonzódása az oka.

Platón óta tudjuk, hogy az androgünök szétválása nem csak nőre és férfira történhetett, hanem nőre-nőre és férfira-férfira is. „Azok a férfiak pedig, akik az egykori férfi kettévágásából erednek, azok a férfinetemet keresik; minthogy az egykori férfi darabkái, a férfiakat szeretik, s örülnek, ha együtt hálhatnak s ölelkezhetnek velük – ezek a legkiválóbb fiúk és ifjak, mert természettől fogva a legférfiasabbak” (Platón: *A lakoma*, Atlantisz, 1999, 52.). Azaz Leo valójában – amit a modernitás látens homoszexualitásnak mond – Billhez vonzódik, ő a másik fele, csak hogy ettől „pótcselekvésekkel” (a Bill-lel kapcsolatban álló nők iránt érzett vágygal, s Bill fiával, Markkal való túlzott törődéssel) próbálja magát elhatárolni. Ezt a titkolt vágyat mind közül egyedül a szintén androgün Violet érzi meg, amikor a kiállítás-megnyitó előtti lázadó távoztakor Billt nem másra, mint Leóra bízta: „Bill nagyon kedveli magát. – Habozott. – Tudja, én most elmegyek. Szeretném tudni, hogy maga itt lesz neki.” (35.)

S valahol Leo is érzi mindezt, amikor a Bill-lel való első találkozásukat sorsszerűnek ábrázolja: „Megragadta az alkaromat, és megrázta. A bajtársiasság vagy talán szimpátia e hirtelen gesztusa szokatlanul boldoggá tett. Azóta is gyakran gondolok rá, mivel ez az árnyékokról szóló rövid párbeszéd megváltoztatta az életem menetét. Azt a pillanatot jelzi, amikor két férfi erre-arra kalandozó beszélgetése visszafordíthatatlanul a barátság felé kanyarodik” (24.). Vagy amikor – nem sejtett androgünitásuk miatt – a képen látható, Billt ábrázoló árnyékot először a saját árnyékaként tételezi.

De hogy mennyire ő volt Leo másik fele, hogy mennyire nem akartak egymás közé határokat húzni, arról, úgy vélem, leginkább mégiscsak a következők árulkodnak: Leo életének fő műve, a Billről írott könyve ugyanúgy viselkedik, mint Bill festményeinek nőalakja: „A könyv több éven át hízott, aztán zsugorodott, majd ismét meghízott” (452.). Mégpedig az androgüni, csillapíthatatlan, egymás iránt érzett „éhség” mértékének megfelelően. (*Park*)